

Дмитро Гордієнко, Вячеслав Корнієнко

ЕГОР КУЗЬМИЧ РЕДІН: ВЧЕНИЙ І ЛЮДИНА

Я в древній великокнязівській столиці,
матері міст руських Києві.
З відчуттям благоговіння під'їжджав я до нього,
і приходив у захват, любуючись його
чудовим поетичним розташуванням,
тим видом, що відкривався на нього...

С. Редін

Цього року виповнюється сто п'ятдесят років від дня народження відомого візантиніста, професора Харківського університету Єгора Кузьмича Редіна (1863–1908), вивченню окремих аспектів життя та творчості якого присвячено чимало літератури¹, кандидатська дисертація², кілька наукових конференцій, як, наприклад, “Четверті Сумцовські читання: Наукова конференція, присвячена 135-річчю з дня народження Є.К. Редіна” (Харків, 1999), “Сьомі Слобожанські читання з нагоди 140-річчя від дня народження Є.К. Редіна, професора мистецтвознавства Харківського університету (1863–1908 рр.)” (Харків, 2003) та інші.

Однак мусимо констатувати, що, попри досить велику кількість присвячених Є. Редіну публікацій, поза дослідницькою увагою залишився значний джерельний (архівний) матеріал³, що відкриває або уточнює

¹ *Сумцов Н.* Человек золотого сердца (Профессор Егор Кузьмич Редин). Харьков, 1909, 63 с.; *Філіппенко Р.І., Куделько С.М.* Є.К. Редін – професор Харківського університету: Монографія. Харків, 2008, 228 с.; *Иодко О.В.* Е.К. Редин: жизнь и деятельность (по материалам петербургских архивов) // Мир русской византистики / Под ред. член.-корр. РАН И.П. Медведева. СПб., 2004, с. 311–345; *Побожій С.* Историк мистецтва Єгор Редін // ПУ, 2003, № 3, с. 70–77; Матеріали до покажчика праць Є. Редіна та публікацій про нього / Уклад С. Побожій // ПУ, 2003, № 3, с. I–XIV. Див., також: *Захаркін С.* До бібліографії Є. Редіна // ПУ, 2003, № 4, с. 127; *Белецкий А. Е.К.* Редин, как историк византийского искусства // СХИФО, том XIX: Памяти профессора Егора Кузьмича Редина († 27 апреля 1908 г.). Харьков, 1913, с. 150–168; *Скирда В.В.* Профессор Е.К. Редин как археолог // Вісник Харківського державного університету. № 396: Історія. Вип. 29. Харьков, 1997, с. 45–54; *Домановська М., Штан Г.* Єгор Кузьмич Редін – перший харківський дослідник Херсонеса Таврійського (до питання про участь у підготовці видання “пам'ятки Християнського Херсонеса”) // Софія Київська: Візантія. Русь. Україна. Вип. II: Збірка наукових праць, присвячена 150-літтю з дня народження Дмитра Власовича Айналова (1862–1939 рр.) / Від. ред. д. іст. наук, проф., чл.-кор. НАН України П.С. Соханы; упоряд. Д.С. Гордієнко, В.В. Корнієнко. К., 2012, с. 195–202 та інші.

² *Філіппенко Р.І.* Життя, громадська діяльність і науково-історична спадщина професора Харківського університету Є.К. Редіна (1863–1908 рр.): Автореф. дис. ... к. іст. н. К., 2004, 18 с.

³ Наприклад, матеріали фондів Інституту рукописів НБУВ та інших архівів, що публікуються у цьому збірнику, не фігурують серед джерельної бази дисертації Р. Філіппенка.

багато сторінок життя й діяльності вченого. З іншого боку, в науці поширені різного роду необґрунтовані висновки, насамперед щодо аналізу й оцінки праць Єгора Кузьмича. Наприклад, В. Скирда вважає Редіна одним з провідних європейських спеціалістів у галузі мистецтва та одним з основоположників харківської археологічної школи⁴. Однак сумнівно, що в період до підготовки XII Археологічного з'їзду, коли на його плечах лежав величезний тягар адміністративної роботи, Є. Редін мав час для проведення власних археологічних розкопок, як то інколи йому приписується⁵. Та й у подальшому дослідник брав участь в археологічних розкопках тільки як “співучасник”. Д. Багалій наголошував, що Є. Редін залишив слід у науці як дуже видатний вчений у галузі християнського та візантійського мистецтва⁶. Подібно О. Білецький прирівнює компетентність Є. Редіна в питаннях мистецтвознавства до його вчителя Н. Кондакова⁷, з чим погоджуються Р. Філіппенко та С. Куделко⁸. Однак ретельне вивчення архівних матеріалів та статей ювіляра примушують поставити під сумнів поширену в історіографії оцінку окремих аспектів творчості дослідника, які ми розглянемо нижче, намагаючись бути максимально об'єктивними, не принижуючи його ролі в науці, однак і не перебільшуючи її. Спробуємо розглянути віхи творчої біографії вченого та його оцінку сучасниками.

Єгор Редін народився 2 листопада (за ст. ст.) 1863 р. в с. Старшому Дмитріївському повіту Курської губернії у сім'ї неосвіченого селянина – за професією каменяра. Однак батько усім своїм чотирьом синам дав освіту⁹. По закінченні другої Тифліської гімназії у 1884 р. Єгор Редін був направлений на продовження навчання у Новоросійський (Одеський) університет на історико-філологічному факультеті¹⁰. Звідси і розпочався його шлях у науку.

На той час Новоросійський університет, завдяки діяльності Ф. Успенського та Н. Кондакова, став другим, після Санкт-Петербурга, центром візантиністики у Російській імперії¹¹. Навчаючись тут, Є. Редін

⁴ Скирда В.В. Указ. соч., с. 45.

⁵ Там же, с. 45–54; див., також: Філіппенко Р.І., Куделко С.М. Вказ. праця., с. 40, 173.

⁶ Речь ректора Д.И. Багаля // СХИФО, т. XIX..., с. 12–13.

⁷ Белецкий А.И. Указ. соч.

⁸ Філіппенко Р.І., Куделко С.М. Вказ. праця, с. 25.

⁹ Редин Е.К. [Автобиография] // Историко-филологический факультет Харьковского университета за первые 100 лет его существования (1805–1905) / Под ред. М.Г. Халанского и Д.И. Багаля. Х., 1908, с. 307.

¹⁰ Філіппенко Р.І., Куделко С.М. Вказ. праця, с. 15.

¹¹ Дьомин О. Вивчення та викладання всесвітньої історії в Одесі в XIX–XX ст. // Вісник Чернігівського державного педагогічного університету імені Т.Г. Шевченка. Випуск 15. Серія: історичні науки. № 1: Збірник. Чернівці, 2002, № 15, с. 9.

підпав під вплив свого вчителя Н. Кондакова, “перед яким він у повному смислі слова благоговів протягом усього свого життя”¹². Можливо, з цієї причини вчений і не став настільки оригінальним дослідником як його вчитель. Однак Новоросійський університет дав йому колегу і друга – Д. Айналова, за спогадами якого вони “двадцять чотири роки йшли поруч... Починаючи зі студентської лави, ми жили інтересами однієї й тієї самої науки, часто разом виконуючи одну й ту саму працю, спільно, не розрізняючи, де його праця, де моя”¹³. Окрім наукових досліджень, друзі мають і досвід спільної кореспонденції, як лист від 28 травня 1902 р. з Італії І. Гревсу, де автори намагались гексаметром описати свою мандрівку в Помпеї і дорогу з Монте-Кассіно до Неаполя¹⁴.

Попри те, що доля розвела вчених по різних містах Російської імперії, вони протягом всього життя підтримували тісні і дружні взаємини¹⁵.

Ця дружба, за словами С. Жебелева, “була дружбою справжньою і настільки тісною, що в тих, хто знав обох друзів, зі згадкою імені Редіна, мимо волі асоціювалось ім’я Айналова, і навпаки”¹⁶. Прикметно, що найвидатніша праця вченого, що принесла йому наукову славу, “Києво-Софійський собор. Дослідження мозаїчного і фрескового живопису”, була написана у співавторстві з Д. Айналовим як студентська дипломна робота. Відмічаючи це дослідження, Д. Багалій влучно зазначив, що вона навіки зв’язала ім’я Редіна з “найдавнішою і чудовою пам’яткою русько-візантійського мистецтва – фресками Києво-Софійського собору”¹⁷. Варто відмітити, що це дослідження і на сьогодні не втратило свого наукового значення. Як відмічає Н. Нікітенко, “незважаючи на те, що дослідники зводили ідейний задум декоративної програми до суто церковних задач, потрібно відмітити конструктивність їх підходу до розпису собору як до цілісної ідейно-декоративної структури. Варто відмітити і те, що ця рання праця Д. Айналова і Є. Редіна – тоді ще студентів Новоросійського університету – до цього часу зберігає своє значення як одне з найглибших

¹² Жебелев С. Памяти Е. К. Редина // Записки Классического отделения Русского археологического общества. СПб., 1910, т. VI, с. IX.

¹³ Айналов Д. Памяти Е.К. Редина (Некролог) // СХИФО, т. XIX...

¹⁴ Анфертьева А.Н. Д.В. Айналов: жизнь, творчество, архив // Архивы русских византистов в Санкт-Петербурге. СПб., 1995, с. 311.

¹⁵ Там же, с. 303.

¹⁶ Жебелев С. Указ. соч., с. IX. Цю дружбу відмічають і інші дослідники: Сумцов Н. Человек золотого сердца..., с. 2. Пор.: Вздорнов Г.И. История открытия и изучения русской средневековой живописи. XIX век. М., 1986, с. 272.

¹⁷ Речь ректора Д.И. Багалея..., с. 13.

досліджень пам'ятки, навіть враховуючи ту обставину, що її авторам довелося вивчати не оригінальний, а прописаний олійними фарбами живопис¹⁸. Однак сам Є. Редін, через багато років знову відвідавши собор і згадавши з Д. Айналовим своє дослідження, писав, що “14 років тому назад студентами ми були в цьому храмі [в Софії Київській. – Д.Г., В.К.], дивились на живопис і не бачили багато з того, що тепер побачили”¹⁹.

Тут варто наголосити, що фактично всі дослідження київських пам'яток вченими були проведені у співавторстві²⁰. Заслуговує на увагу запис у щоденнику Д. Айналова від 27 червня 1887 р.: “Отже, знову старий зошит на столі. Позаяк є про що поговорити. Коли я повернувся минулого року в Одесу, одразу взявся за твір на золоту медаль. Я сам запропонував Редіну писати твір разом з ним. Він мовчки погодився, тому що був задоволений цим. Сам би він нічого не написав: у цій справі, себто в справі мистецтва, він слабкий. З яким запалом, з яким поривом, з яким захопленням взявся я за цю сиву давнину, як уважно вдивлявся в неї, скільки затратив зусиль на здобування цінних блискіток і визначних фактів історії. Вони дуже значні для мене. Я узнав, що означає метод, я здобув погляд, набув знання, як потрібно працювати. З цим я можу іти вперед. Твір написаний на чорно, прочитаний Кондаковим і перевірений ним, спрямовано до цілі, яка дійсно з туманної стала ясною і чіткою. На різдвяні канікули ми разом з Редіним їздили в Київ, разом оглядали різний дріб'язок. Одного разу Кондаков під час наших спільних занять запитав, чи уступлю я золоту медаль Редіну? я відповів, що уступлю. Я знаю і відчуваю, що Редіну Кондаков симпатизує більше, ніж мені, і в цьому моє не вигідне становище”²¹.

У цьому контексті дещо некоректно виглядає доповідь Є. Редіна, яку він виголосив на засіданні VIII Археологічного з'їзду в Москві 1890 р., причому, Д. Айналов також брав участь у роботі з'їзду. Темою доповіді Є. Редіна була “Светская живопись лестниц Киево-Софийского собора”²². Це дослідження ним здійснювалось спільно з Д. Айналовим,

¹⁸ *Никитенко Н.Н.* Русь и Византия в монументальном комплексе Софии Киевской. Историческая проблематика. Изд-е 2-е. К., 2004, с. 6.

¹⁹ *Сумцов Н.* Указ. соч., с. 49.

²⁰ Хоча інколи в історіографії ці дослідження приписуються винятково одному Є. Редіну. Див., напр.: *Філіппенко Р.І.* Є.К. Редін – дослідник фрескових і мозаїчних прикрас Софіївського собору та інших храмів Києва // Вісник Харківського університету. Х., 2004, № 633: Історія, вип. 36, с. 43–50.

²¹ Цит. за: *Иодко О.В.* Указ. соч., с. 314.

²² Труды VIII Археологического съезда в Москве 1890 / Под ред. П.С. Уваровой. М., 1897, т. 4, с. 171.

а на з'їзді Є. Редін виступив у моноавторстві. На жаль, ця риса була загальнопритаманною вченому. Так, він інколи ставив своє авторство на збірках, присвячених, наприклад, О. Потебні²³ чи М. Сумцову²⁴, складених за вітальними адресами інших колег ювіляра. Однак Д. Айналов та Є. Редін, попри все, залишались друзями.

На відміну від Д. Айналова, який досить часто бував у Києві, Є. Редін знову завітає на береги Дніпра лише через багато років після свого студентства і, знову ж, разом із другом і колегою. Природно, що прибувши до Києва, 8 липня 1904 р. дослідники завітали до Софійського собору, про відвідини якого Є. Редін писав М. Сумцову:

“Відвідини цієї церкви викликали у мені приємні спогади про той час, коли я з Айналовим, студентами на останньому курсі працювали в ній, відвідували її щоденно більше двох тижнів і уважно описували її живопис.

На скільки дорогою нам була ця пам'ятка русько-візантійського мистецтва, яку ми, юнаки, вперше бачили на власні очі і вперше мали піддати науковому дослідженню. І я зі щирим задоволенням оглядав давно знайомі художні образи, ті чи ті предмети. Мені так багато говорив цей дивний, величний образ Богородиці в апсиді, цей Христос-Вседержитель у куполі, ці фрески з іграми скоморохів і багатьма цікавими сюжетами, що йдуть по стінах сходів, що ведуть на хори храму.

Ми займались сьогодні в хрещальні церкви, раніше нам невідомої і яка нині є музеєм. Тут зібрані мармури – колони, кілька чудових капітелей, ймовірно часів Володимира, себто століття Х. На стінах хрещальні лишилися фрагменти фресок, але дуже поганої збереженості, і всі наші намагання сфотографувати їх, очевидно (ще не проявили), були марними”²⁵.

Разом з Д. Айналовим, Є. Редін по закінченню Новоросійського університету був рекомендований для підготовки до професорського звання до Петербурзького, куди перейшов працювати їхній вчитель Н. Кондаков²⁶.

Дружба Д. Айналова та Є. Редіна відбилася і на підготовці магістерських дисертацій. Останній обрав собі тему “Мозаики равеннских церквей”²⁷, перший взяв дещо ширшу: “Мозаики IV и V веков”²⁸. Відправною точкою для Айналова були мозаїки римської церкви S. Maria Maggiore, однак з часом матеріал розширився, тож до дослідження долучались мозаїки

²³ Див.: Редін Е.К. Памяти профессора А.А. Потебни. Харьков, 1901, 15 с.

²⁴ Див.: Редін Е.К. Профессор Николай Федорович Сумцов: К тридцатилетней годовщине его учено-педагогической деятельности. Харьков, 1906, 32 с.

²⁵ Сумцов Н. Человек золотого сердца..., с. 50.

²⁶ Філіппенко Р.І., Куделко С.М. Вказ. праця, с. 20.

²⁷ Редін Е.К. Мозаики равеннских церквей. СПб., 1896, 232 с.

²⁸ Айналов Д.В. Мозаики IV и V веков: Исследования в области иконографии и стиля древнехристианского искусства. СПб., 1895, VI, 3–198, [1] с.: ил.

інших церков “Рима, Неаполя, Капуї, Мілана, за винятком Равенни, яка вся належить Єгору Кузьмичу”²⁹, – писав він у листі І. Помяловському.

Прикметно, що коли Є. Редін показав Н. Кондакову перші розділи своєї магістерської дисертації, той дав нищівну оцінку: “помилкова манера писати загальні риси, не розробивши предмета, пам’ятко” і далі: “Читали до кінця працю Редіна, оголосив, що немає роботи, не починалась, а є компіляція. Почали, на його прохання, саму роботу – сподобалось”³⁰. Взагалі, якби не вчитель, Редін так би і не написав свою дисертацію. Її успіх полягає в тому, що в основу дослідження були покладені ідеї Кондакова, яким Редін дав текстуальне оформлення. Співставляючи учня з його вчителем, вже О. Білецький відмічав, що “залежність Є[гора] К[узьмича] від свого учителя часом досить помітна: знати популярну статтю “История искусства и русская художественная древность” – це свого роду profession de foi³¹ Є[гора] К[узьмича] як вченого, щоби побачити в якій мірі він є безпосереднім духовним сином Н.П. Кондакова”³².

Ця залежність від Кондакова зберігалась у Редіна протягом всього творчого життя. В листі до Д. Айналова від 1898 р. вчений так оцінює свою поїздку на Святу Гору: “Нічого нового я особисто не відкрив на Атоні (sic!); я працював разом з Никодимом Павловичем, і моя поїздка тим для мене цінна, що я бачив багато речей з поясненнями Н[икодима] П[авлови]ча, яких сам, ймовірно, не побачив”³³. Фактично, до сьогодні актуальними залишаються лише ті праці Є. Редіна, що були написані під безпосереднім керівництвом і редагуванням Н. Кондакова, це “Киево-Софийский собор” та “Мозаики равенских церквей”.

На відміну від Редіна, Айналов намагався йти власним шляхом, хоч не завжди і вдало. Як згадувала його слухачка на Петербурзьких вищих жіночих курсах Ж. Мацулевич, “Айналов не боявся торкатись найскладніших питань змісту мистецтва, сутності його впливу на людину”³⁴. Однак і Айналов, хоча і в меншій мірі ніж Редін, по-синівському був прив’язаний до свого вчителя, з яким ділився і радився з усіх, навіть інтимних, моментів свого життя. Не випадково, коли постала проблема

²⁹ Цит. за: *Анфертьева А.Н.* Указ. соч., с. 265.

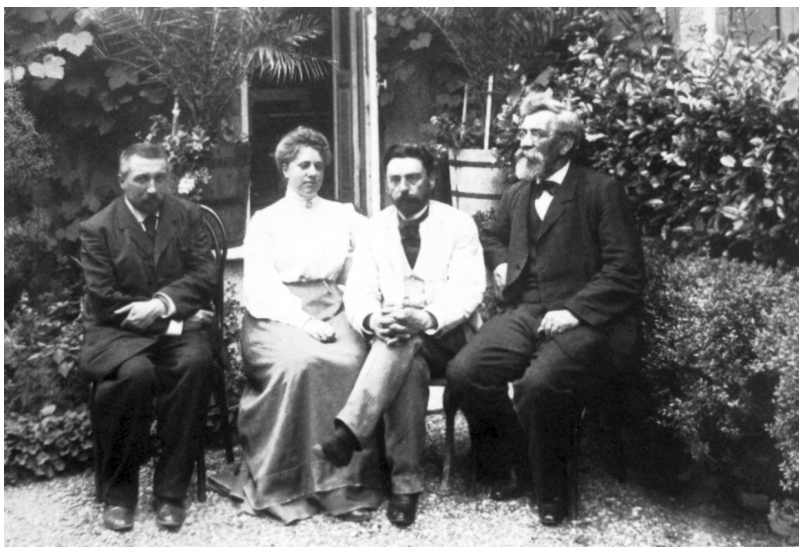
³⁰ Цит. за: *Иодко О.В.* Указ. соч., с. 325.

³¹ Фр. “сповідання віри” – *Д.Г., В.К.*

³² *Белецький А.* Указ. соч., с. 152.

³³ Цит. за: *Иодко О.В.* Указ. соч., с. 334.

³⁴ *Мацулевич Ж.А.* Подгруппа истории и теории искусства // Санкт-Петербургские Высшие женские (Бестужевские) курсы. 1878–1919. 2-е изд. Л., 1973, с. 98.

Є. Рєдін, Н. Айналова, Д. Айналов та Н. Кондаков. Ялта. 1894 р.
(подається за: Басаргіна Е.Ю. Императорская Академия наук
на рубеже XIX–XX веков (Очерки истории). М., 2008)

присудження другу ступеня доктора *honoris causa*, Айналов насамперед радився з Кондаковим³⁵.

Магістерська дисертація, присвячена дослідженню мозаїк церков Равенни, була захищена Є. Рєдіним 1896 р. Особливого розголосу вона не мала. “Исторический вестник” так писав про цю подію:

“Диспут Є.К. Рєдіна. 19 січня в одній з аудиторій С.-Петербурзького університету проходив диспут під головуванням декана історико-філологічного факультету І.В. Помяловського. Приват-доцент Харківського університету Є.К. Рєдін захищав дисертацію під назвою “Мозаїки Равенських церков”, подану ним для здобуття ступеня магістра історії та теорії мистецтва. Диспутант закінчив курс у Новоросійському університеті зі ступенем кандидата історико-філологічних наук з золотою медаллю за твір про старовинний живопис Києво-Софійського собору. У 1891 р. склав магістерський іспит у С.-Петербурзькому університеті, два роки займався за кордоном, з 1893 року є приват-доцентом по кафедрі теорії та історії мистецтв у Харківському університеті. Мозаїки Равенни складають до сьогодні, за відгуком проф. Н.П. Кондакова, дуже важливу пам’ятку візантійського мистецтва, що і доказує диспутант. Вони з 1840-х років були предметом різноманітних трактатів західних учених: Рана, Жан-Поль-Ріхтера, Діля, Барбье

³⁵ Анфертьєва А.Н. Указ. соч., с. 302–303.

де-Монто та інш. Дисертація п. Редіна присвячена насамперед аналізу іконографічних композицій і типів з погляду історичного їх утворення, богословського смислу і художнього зображення. Мозаїки Равенни відтворюють так чи так майже всі головні події Євангелія, передають всі важливіші релігійні типи, і при тому в їх первісному утворенні. Диспутант визнаний достойним ступеня магістра теорії та історії мистецтв³⁶.

Після сумісної підготовки до професорського звання в Санкт-Петербурзькому університеті під керівництвом незмінного вчителя Н. Кондакова, Д. Айналов спершу здобув місце в Казанському університеті, а згодом у столичному – Санкт-Петербурзькому, натомість Є. Редін назавжди пов'язав свою долю з Україною – з Харківським університетом, в якому він став першим викладачем по кафедрі історії та теорії мистецтв. Саме цю організаційну діяльність на ниві нової для того часу науки і навчального предмета слід назвати найвагомим внеском Є. Редіна у вітчизняне мистецтвознавство. За словами колеги М. Сумцова, Є. Редін став “окрасою Харківського університету”³⁷, природно, що вчений був одним із перших, хто дослідив іконописне мистецтво та старожитності Харківщини³⁸. Окрім роботи в університеті протягом 1894–1898 рр. Є. Редін викладав російську мову та літературу в 8-й жіночій гімназії Д. Оболенської, а з 1906 р. – у харківській міській школі малювання та живопису³⁹. Значну лекційну роботу провадив вчений і в рамках діяльності Товариства поширення в народі грамотності⁴⁰. Значних зусиль доклав Є. Редін і до створення дитячого притулку ім. М. Северіна⁴¹.

Перше враження від Харкова та університетського музею Є. Редін описав у листі до І. Помяловського від 17 лютого 1893 р. Відмітивши сердечний прийом, чим завдячував адресату і Н. Кондакову, далі писав: “я відчуваю найтепліше, сердечне ставлення до себе проф[есорів] О.М. Деревицького, І.В. Нетушила, А.С. Лебедева; останній настільки люб'язний, що допомагав мені в пошуку кімнати, яку я і здобув; вона велика, світла і коштує не дорого (15 крб.); у квартирі ж [маю] обід з вечерею (теж за 15 крб., але цього не цілком вистачає). У перші два дні по приїзді я з допомогою

³⁶ Исторический вестник. Историко-литературный журнал, 1897, т. LXVII, с. 1155–1156.

³⁷ Сумцов Н. Человек золотого сердца..., с. 8.

³⁸ Павлова О.Г. XII Археологичний з'їзд та проблема вивчення церковного мистецтва та старожитностей Харківщини // Віра і розум, 2000, № 1, с. 162; Филиппенко Р.И. Е.К. Редин – исследователь религиозных памятников искусства Харьковской губернии // Віра і розум, 2000, № 1, с. 224–228.

³⁹ Філіппенко Р.І., Куделко С.М. Вказ. праця, с. 63–64.

⁴⁰ Там само, с. 65–66.

⁴¹ Там само, с. 71.

“Ванька” здійснив всі етикетні візити... Протягом наступного тижня заходив разів зо два в Музей, в університетську бібліотеку... Познайомився дещо зі скарбами Музею, себто з тими картинами, що висять на стінах; найголовнішого ж багатства – акварельних малюнків – не бачив. Найбільше мене вражають зліпки Арунделівського товариства зі слонової кістки; якби їх тепер ще поповнити зліпками Кенсінгтонського музею, то зібрання для студій – на славу. Зліпків античної скульптури, на жаль, надто мало! Добра, на скільки я міг ознайомитись, бібліотека Матушинського, але вона переважно багата книгами по Відродженню і новому мистецтву, лише частково по ранньохристиянському; візантійських багатих виробів не має; із таких, за винятком Марка Венеційського, і в Музеї. Що найнеприємніше – зовсім немає творів Росії, і його журнал не передплатується і ніде не передплатується. Музей ще не здавали, але про передачу почалась розмова з першого дня приїзду. Загальне враження від книг все таке саме: багато є доброго, чого і важко очікувати, але багато доброго потрібно і пошукати, і поповнити”⁴².

Саме Є. Редін став першим професором Харківського університету по кафедрі теорії та історії мистецтв. Природно, що в обов’язки вченого було покладено і завідування університетським музеєм, що він успішно виконував протягом 1893–1908 рр. В. Данилевич згадував про цю сторінку діяльності Єгора Кузьмича так: “З палкою любов’ю до дорогого для нього предмета він поєднував чудову майстерність долучати також різноманітні громадські кола для поповнення Музею пам’ятками мистецтва і старовини. Разом з тим широкі знання спеціаліста поєднуються у тому строго виробленому плані, по якому поповнювались при ньому колекції і бібліотека музею. Завдяки всьому цьому ріст музею при ньому досяг надзвичайного розвитку, і час, коли він завідував, був одним з найбільш яскравих епох у житті цієї установи”⁴³.

Вершиною науково-громадської діяльності Є. Редіна став XII Археологічний з’їзд у Харкові, який своїм успіхом завдячував насамперед активній організаційній діяльності вченого⁴⁴. Харківський з’їзд вирізнявся від попередніх своєю масштабністю⁴⁵. Район, який мав бути обстежений

⁴² Цит. за: *Иодко О.В.* Указ. соч., с. 320.

⁴³ *Данилевич В.Е.* Музей изящных искусств и древностей // Ученые общества и учебно-воспитательные учреждения Харьковского университета (1805–1905). Харьков, 1912, с. 68.

⁴⁴ *Сумцов Н.* Человек золотого сердца..., с. 12–13; *Сумцов Н.* Памяти профессора Харьковского университета Егора Кузьмича Редина // СХИФО, том XIX..., с. 2; *Побожий С.* Историк мистецтва Егор Редін., с. 74–75; Речь проф. В.П. Бузескула // СХИФО, том XIX..., с. 16.

⁴⁵ *Юренко С.П.* Археологічні з’їзди в Україні. К., 2004, с. 21.

до з'їзду, охоплював Харківську, Полтавську, Чернігівську та Катеринославську губернії, а також північ Таврійської губернії і землі Кубані і Війська Донського. З'їзд працював протягом 15–27 серпня 1902 р., на нього прибуло 264 делегати, а загальна кількість учасників сягала понад 400 осіб⁴⁶. За цей час було виголошено понад 90 рефератів⁴⁷.

Однак, з'їзд забрав багато часу, сил і здоров'я Є. Редіна. У розпал підготовчих робіт у 1901 р. вчений писав С. Жебелеву: “Ви не можете собі уявити, як я обтяжений масою справ з приводу археологічного з'їзду. Чи буде якийсь толк зі з'їзду – це ще побачимо, а нині поки для мене день за днем іде на написання листів, паперів, на записування речей, що поступають, на протоколи тощо. Внаслідок цього я майже зовсім не займаюсь дисертацією”⁴⁸. З'їзд став помітним явищем у науковому світі. “З'їзд, можу сказати, цілковито мене з'їв; окрім нього я нічого іншого не знав, окрім нього нічим іншим не міг займатись. Нині, слава Богу, з'їзд уже пішов у минуле. Але відлуння його ще довго буде відбиватись на моїх плечах”⁴⁹, – так писав сам Є. Редін у листі від 3 жовтня 1902 р. до того ж С. Жебелева. Подібно в листі до М. Сумцова від 8 липня 1902 р. вчений скаржиться, що “так сильно зайнятий тепер, так завалений роботою, що часами міг би зовсім впасти, чи заkostenіти, себто втратити інтерес до всього, якби в тій же роботі часом не знаходив поезії, тієї поезії, без якої важко жити людині, яка піднімає дух”⁵⁰.

Лише по закінченню з'їзду Є. Редін зміг повернутись до підготовки докторської дисертації, якою мала стати праця на тему: “Християнська топографія Козьми Індикоплова”. Однак закінчити дослідження і самому його захистити вже не судилось. Присудження ступеня без захисту і самої дисертації організували друзі в Санкт-Петербурзькому університеті. У поданні декана історико-філологічного факультету на ім'я ректора від 6 жовтня 1907 р. з цього питання відмічалось: “Заслухавши представлення проф. Д.В. Айналова і С.О. Жебелева про присудження ступеня доктора історії і теорії мистецтв в.о. екстраординарного проф. Є.К. Редіна *honoris causa*, факультет піддав означене представлення закритому балотуванню. По підрахунку голосів виявилось, що шуканий ступінь присуджений Є.К. Редіну одногосно”⁵¹. І вже 15 жовтня це рішення

⁴⁶ Юренко С.П. Вказ. праця, с. 27.

⁴⁷ Там само, с. 28.

⁴⁸ Цит. за: Жебелев С. Указ. соч., с. XI.

⁴⁹ Жебелев С. Указ. соч., с. X–XII.

⁵⁰ Сумцов Н. Человек золотого сердца., с. 44.

⁵¹ Цит. за: Иодко О.В. Указ. соч., с. 340.

Університету було затверджено Міністерством народної освіти, а Харківський університет призначив Є. Редіна ординарним професором по кафедрі теорії та історії мистецтв⁵². Праця “Християнська топографія Козьми Индикоплова по грецьких і руських рукописах”, точніше перша її частина, за редакцією Д. Айналова була опублікована лише 1916 р.⁵³ Натомість друга частина так і не з’явилась на світ і на сьогодні видається остаточно втраченою...⁵⁴

Характерною є загальна оцінка доробку Є. Редіна, дана Д. Айналовим: “Його праці – це зовнішні етапи життя, результат інтимних бажань і цілей. Вони виростили зі спонукань внутрішніх, і хоча були різноманітними, але мали цілком визначений характер”⁵⁵. Цілком можна погодитись з Д. Айналовим, що завершення дослідження рукописів Козьми Индикоплова дало б Є. Редіну визнання як у вітчизняній, так і зарубіжній науці⁵⁶. Воно прийшло б і з посмертною публікацією, однак на заваді стала Перша світова війна, а далі – більшовицький переворот 1917 р. з усіма його негативними наслідками для науки. Відтак, Є. Редін так і залишився в науці як учень Кондакова, що, проте, як слушно відмітив О. Білецький, було достатньою рекомендацією, “це свого роду патент на довіру в середовищі західних вчених”⁵⁷, і саме це й визначило місце вченого в історії мистецтвознавства та візантиністики.

Є. Редін розпочав шлях у науці як візантиніст, однак у подальшому, можливо в рамках Харківського історико-філологічного товариства та не без впливу М. Сумцова, вагому увагу приділив і місцевому українському, слобожанському, мистецтву. В листі до свого харківського колеги від 8 липня 1902 р. вчений відмічав, що “Малоросія, Україна, запорожці – ось той світ, в якому я тепер обертаюсь, яким живу, оточений цими портретами гетьманів, полковників, писарів, простих смертних – у вигляді відпочинку запорожця, що сидить на землі по-східному і курить люльку, оточений цими пищалями, шаблями, секирами, порохівницями...”⁵⁸

Є. Редін увесь віддавався предмету своїх досліджень, буквально зливався з ним в єдине ціле. Наприклад, перебуваючи у Равенні і опрацьовуючи матеріал на місці для дисертації, вчений записав у щоденнику:

⁵² *Иодко О.В.* Указ. соч., с. 340; *Філіппенко Р.І., Куделько С.М.* Вказ. праця, с. 44.

⁵³ *Редин Е.К.* Христианская топография Козьмы Индикоплова по греческим и русским спискам / Под ред. Д.В. Айналова. М., 1916, 366 с.

⁵⁴ *Иодко О.В.* Указ. соч., с. 344.

⁵⁵ *Айналов Д.* Памяти Е.К. Редина..., с. 1.

⁵⁶ Там же, с. 4.

⁵⁷ *Белецький А. Е.К.* Указ. соч., с. 152.

⁵⁸ *Сумцов Н.* Человек золотого сердца..., с. 43.

“Історичні спогади проносяться переді мною, і я переносився туди на Схід, у давню Візантію, звідки в давнину виходили культура і просвіта. Я мислено уявляю, якою багатою була тоді Равенна. Переді мною постають палаци, базиліки...”⁵⁹. Ще більш захоплено писав Є. Редін із Константинополя М. Сумцову в листі від 15 травня 1898 р.: “Тут так багато чудових пам’яток мистецтва, старовини – від колишнього життя давньої Візантії, що я цілковито перебуваю в якомусь чаду від захоплення, насолоди всім цим; мені часами видається, що я з волі чарівниці перенісся в якийсь казковий світ...”⁶⁰

Гостро та актуально для сьогоденної України звучать слова Є. Редіна, написані ним з Італії і зверненні до друзів: “згадував я батьківщину, і помріяв про той час, коли і у нас будуть так високо цінуватись діячі науки і мистецтва, як вони цінуються тут, за кордоном, коли і у нас університети будуть доступними для всіх тих, хто прагне в них, і не знаходить доступу в них”⁶¹.

Безумовно, на світанку вітчизняного мистецтвознавства Є. Редін був одним з тих, хто актуалізував цілу низку наукових питань, однак вирішити їх на рівні незгасної історіографії не зміг, хоча, безумовно, ціла низка зауважень і спостережень дослідника залишаються актуальними і на сьогодні. Аналіз життя і творчості Є. Редіна змушує погодитись з думкою, що вчений, насамперед “був природженим педагогом і палким пропагандистом мистецтвознавчої роботи”⁶², а вже потім оригінальним дослідником.

Для характеристики Є. Редіна як ученого цікавими видаються слова О. Успенського, про “два роди учених, – одні відкривають нові горизонти і вказують нові шляхи діяльності, інші – виясняють деталі і встановлюють міцні основи тих чи тих наукових положень. Якщо одні сприяють, так би мовити, розвитку науки в екстенсивному напрямку, то інші – в напрямку інтенсивному. В науці ті й ті являються однаково потрібними”, – Є. Редін належав до другої категорії⁶³.

Близькі друзі й колеги вченого відмічають надзвичайну працездатність Є. Редіна⁶⁴. Д. Багалій назвав його “фанатиком труда”⁶⁵, О. Павловський згадуючи часи навчання вченого в “аспірантурі” Санкт-Петербурзького

⁵⁹ Цит. за: *Сумцов Н.* Человек золотого сердца..., с. 5.

⁶⁰ *Сумцов Н.* Человек золотого сердца..., с. 19.

⁶¹ Цит. за: *Человек золотого сердца...*, с. 11.

⁶² *Філіппенко Р.І., Куделко С.М.* Вказ. праця, с. 61.

⁶³ *Успенский А.И.* Указ. соч., с. 10.

⁶⁴ *Філіппенко Р.І., Куделко С.М.* Вказ. праця, с. 20; *Шепелевич Л.* Памяти проф. Е.К. Редина // СХИФО, т. XIX...; Речь ректора Д.И. Багалея..., с. 12.

⁶⁵ Речь ректора Д.И. Багалея..., с. 14.

університету відмічав, що він мав можливість “бачити ту незвичайну працездатність, ту сумлінність, навіть ретельність, яку виявляв цей молодий учений”⁶⁶. Близький друг і колега М. Сумцов писав, що Є. Редін, як дослідник, вирізнявся тим, “що сміливо брався за найчорнішу і непоказну наукову працю і виконував її так, ніби йому дана була в руки слава і прекрасна справа”⁶⁷. Так само згадував безпосередній учень Є. Редіна О. Білецький, який присвятив йому перший досить широкий нарис про вчителя як візантиніста, писав про нього як “невтомного і наділеного винятковими знаннями дослідника, серйозного і обережного вченого і в той же час натхненного ентузіаста старої і нової краси”⁶⁸. Однак і в цьому нарисі Є. Редін постає не стільки як “творець”, а як споживач-споглядач, який здатний захопитись і оцінити велич візантійського мистецтва. С. Жебелев відмічав, що Редін був “одухотворений щирою любов’ю до своєї науки, бачив у ній єдине своє покликання і призначення, вірив у неї глибоко, чутко відгукувався на всі її інтереси, прагнув не лише працювати сам, а й заохочувати і підготовляти до цієї наукової праці інших”, а головне, що він був чуйною та чутливою до всього світлого і прекрасного людиною⁶⁹. Цю рису – захоплення мистецтвом у широкому сенсі – згадує і Д. Айналов, оповідаючи, що ще в студентські роки, Є. Редін завжди ходив “з томами віршів і прози”⁷⁰. Відмічає вчений і таку рису друга, як пристрасну любов до театру, завдяки якому під час сумісного проживання в Петербурзі він сам не пропустив жодного концерту Рубінштейна: “Його чуйність до життя і життєвих потреб людей була не менше винятковою... Якимось всепоглинаючим жаром до всього, до театру, музики, видовищ, до всіляких проявів діяльного життя вирізнялась його душа, немов би тільки що сама пробудилась до життя”⁷¹.

Таким чином очевидно, що Є. Редін дійсно був дослідником надзвичайно широкого охопту тем і матеріалів. У його полі зору було як мистецтво Візантії, Італії, так давньоруське і близьке йому географічно і хронологічно мистецтво Слобідської України. Однак, у своїх працях вчений не дав потрібної глибини цьому обширу, він постає радше ерудитом, ніж оригінальним дослідником. За образним порівнянням О. Білецького,

⁶⁶ Павловский А. Егор Кузьмич Редин. Профессор истории искусств Харьковского университета // СХИФО, 1913, т. 19, с. 24.

⁶⁷ Сумцов Н. Человек золотого сердца..., с. 3.

⁶⁸ Белецкий А. Указ. соч., с. 150.

⁶⁹ Жебелев С. Указ. соч., с. VIII.

⁷⁰ Айналов Д. Указ. соч., с. 1.

⁷¹ Там же, с. 5.

глибокі і ґрунтовні знання Є. Редіна “перетворили його пам’ять у цілу бібліотеку, де потрібна довідка завжди наготові”⁷². Можна погодитись з дослідником, що компетентність Є. Редіна у питаннях візантійського мистецтва була співмірною з його вчителем – Н. Кондаковим⁷³. Цього було достатньо, щоб стати блискучим викладачем, але замало для науковця – самобутнього оригінального дослідника. Спростування, наприклад, думки Стржиговського про бідність вірменського середньовічного мистецтва⁷⁴ є лише зміною оцінки і визначається, окрім усього іншого, ще й суто особистими естетичними смаками. Решта статей Є. Редіна з візантиністики є все ж описового, а не проблемно-дослідницького характеру.

Та найкращу характеристику Є. Редіну як вченому дав Г. Вздорнов: “Праці Є.К. Редіна, за одиничними винятками, призначені не для читання, а для вивчення, де спеціаліст знайде немало ґрунтовно витлумачених іконографічних деталей, але буде безуспішно шукати розгорнутої стилістичної характеристики предмета чи синтетичного висновку. Саме з Д.В. Айналова почалось нове ставлення до художньої старовини: стомлюючий розбір історичних та іконографічних деталей став потроху скорочуватись, щоби дати місце аналізу творчості”⁷⁵.

Натомість усі, хто особисто знав Є. Редіна, відмічали його чудові людські якості. Так С. Жебелев згадував: “Усе життя Є.К. Редіна було суцільною працею, працею не так для себе, як для інших, як для тієї справи, якій він так самовіддано служив. Егоїзм, навіть у малій мірі, був неприйнятний душі Є.К. Редіна... По складу своєї душі Є.К. Редін належав до числа таких людей, з якими виключаються навіть дріб’язкові непорозуміння, особливо непорозуміння на особистому ґрунті. Це була, в повному смислі слова, добра людина”⁷⁶.

Відмічаючи людські риси друга, Д. Айналов писав, що “давні греки називали дельфінів “φιλάνθρωποι”, людинолюбам, за їх властивість триматись близько до людини. Я сказав би, що у Є.К. Редіна була природна, корінна любов до людей і всього людського. Це та любов, яка світиться понад костюм, виховання, переконання, стан, звертаючись безпосередньо до людської сутності. Це була та класична “φιλανθρωπία”, що

⁷² Белецкий А. Указ. соч., с. 151.

⁷³ Там же, с. 159.

⁷⁴ Редин Е. Рукописи с византийскими миниатюрами в библиотеках Венеции, Милана и Флоренции (1892) // ЖМНП, 1891, № 12, с. 299–317.

⁷⁵ Вздорнов Г.И. История открытия и изучения русской средневековой живописи. М., 1986, с. 273.

⁷⁶ Жебелев С. Указ. соч., с. XIII.

робить людей друзями, а не ворогами, що зближує, а не роз'єднує"⁷⁷... "Але, можливо, найяскравіша, найсвітліша риса Є.К. Редіна була та, яка кожного змушує відчувати в ньому неймовірно добру і душевно відкритую людину. Коли він зустрічався з людьми, то лише з непорозуміння могла виникнути якась незручність, чи виникнути різкість у відносинах. У своїх зв'язках з людьми він був до такої міри відкритим і простим, і в той же час дещо сором'язливим, по-людськи симпатичним і м'яко налаштованим, що викликає одразу до себе довіру і любов"⁷⁸.

Цю думку розвивав М. Сумцов, коли писав, що Є. Редін є людина "глибоких знань і золотого гуманного серця... глибоко чесний і чуйний громадський діяч, ... людина кришталеву чистої душі"⁷⁹, а в іншому місці продовжував: "У Є.К. Редіна була природна вкорінена любов до людей і всього людського"⁸⁰. Вчений наголошував, що "Егор Кузьмич був не тільки професором по кафедрі історії мистецтва. Любов'ю до прекрасного була наповнена його прекрасна душа, і він зумів поєднати прагнення до істини і краси, науку і мистецтво в одне струнке гармонійне тіло"⁸¹. Для самого М. Сумцова колега був "прекрасною людиною, глибоким вченим і кращим другом"⁸².

Яскраво ілюструє Є. Редіна як людину його лист до М. Сумцова від 1 березня 1902 р.:

Дорогий Миколо Федоровичу!

Люблячи і поважаючи Вас, як дорого мені людину, я щиро засмучений: 1) офіційністю звернення Вашого до мене в листах, 2) невиконанням мого прохання щодо резюме Вашої промови, 3) уходячи вчора із засідання, не попрощавшись зі мною. Я вчора був радісно налаштований від сердечного характеру нашого свята, простого, не пихатого, що промовляло про справу, і мені так хотілось бачити цю сердечність, простоту, і насамперед у Вас, а Ви пішли, і сьогодні зранку прислали такого листа.

Але я думаю, що Ви просто втомились, і спішили відпочити; а я, як дівця, все думаю про любов...

Пробачте, дорогий Миколо Федоровичу, за сльозливість і вірте в почуття моєї відданості Вам, весь люблячий Вас, Ваш Є. Редін⁸³.

⁷⁷ Айналов Д. Памяти Е.К. Редина..., с. 6.

⁷⁸ Там же, с. 6.

⁷⁹ Сумцов Н. Человек золотого сердца..., с. 1.

⁸⁰ Там же, с. 18.

⁸¹ Сумцов Н. Памяти профессора..., с. 1.

⁸² З листа М. Сумцова до М. Сперанського від 21 червня 1909 р.: Цит. за: *Иодко О.В.* Указ. соч., с. 342.

⁸³ Сумцов Н. Человек золотого сердца..., с. 43.

Однак, Є. Редін був життєрадісною і оптимістичною людиною. Про це яскраво свідчать його листи і подорожні записки. Він вмів вражатись, захоплюватись і милуватись красою. І навіть вражений тяжкою хворобою в останньому зі збережених листів він писав Д. Айналову: “Ні – ми ще поживемо, попрацюємо...”⁸⁴

Особливо чуйність Є. Редіна до проблем інших людей проявлялась там, де це стосувалось улюбленого його мистецтва. Так, познайомившись з молододу талановитою дівчиною-скульптором, яка після від’їзду з Харкова свого вчителя не мала засобів для продовження освіти, у вересні 1896 р. в листі до С. Жебелева вчений просив колегу “навести відомості, де можна, взяти печатні умови, а заодно запитати у когось зі знайомих людей, чи може дівчина, що не здобула гімназійну освіту, але має покликання, любов, здібна до скульптури, знайти підтримку, керівника в училищі або ж, врешті, приватними уроками”⁸⁵. Цю рису колеги, що виражалась у духовній підтримці своїх товаришів і палкому інтересі до їх наукових праць – цю “глибоку чуйність до людей науки” відмічав і М. Сумцов⁸⁶.

Надзвичайно скромною, доброю і симпатичною людиною назвав Є. Редіна попечитель Харківського навчального округу С. Раєвський⁸⁷. Особливою заслугою колеги останній називає турботу про початкову освіту простого народу, в рамках якої Є. Редін прагнув дати і ази мистецької освіти⁸⁸. На особистих рисах колеги наголошував і В. Бузескул, для якого, Є. Редін “людина рідкісної скромності, чудної душі, можна сказати, “людина не від світу цього”, ідеаліст, всі помисли якого спрямовані були на служіння високим ідеалам істини, добра, всього прекрасного... Його доброта особливо виявлялась у ставленні до дітей; сам вийшовши з середовища народу, він, настільки відданий науці і завжди зайнятий, вкладає свою душу в справу допомоги вихованцям народної школи”⁸⁹. На думку Л. Шепелевича, “це була чиста, нічим незаплямована особистість! Незвичайної доброти, завбачливий, Редін був “не від світу цього”. В ньому не було ані тіні домагання. Це було серце велике і чисте, душа, позбавлена земної суєти”⁹⁰.

⁸⁴ Цит. за: *Иодко О.В.* Указ. соч., с. 341.

⁸⁵ Цит. за: *Иодко О.В.* указ. соч., с. 322.

⁸⁶ *Сумцов Н.* Памяти профессора..., с. 3.

⁸⁷ Речь С.А. Раевского // СХИФО, том XIX..., с. 14.

⁸⁸ Речь С.А. Раевского..., с. 14–15. Див. також: Речь Д.П. Максименко // СХИФО, т. XIX..., с. 17–18.

⁸⁹ Речь проф. В.П. Бузескула // СХИФО, т. XIX..., с. 16.

⁹⁰ *Шепелевич Л.* Памяти проф. Е.К. Редина // СХИФО, т. XIX..., с. 5.

Єгора Кузьмича Редіна не стало 27 квітня 1908 р.⁹¹ Одразу по його смерті друзі й колеги заходились увіковіченням пам'яті Є. Редіна. Так, на засіданні Харківського історико-філологічного товариства, серед прийнятих рішень було і зібрання архіву вченого⁹². Між іншим планувалось “зібрати при історичному архіві всі праці покійного і його листування з друзями і знайомими”⁹³. Однак, чому це не було здійснено, чи просто втрачено пізніше, невідомо. З цього самого приводу в листі від 23 червня 1908 р. Д. Айналов писав С. Жебелеву: “У Кузьмича велика бібліотека, і деякі речі можна було б придбати в наш музей. Його дружина хоче скласти каталог, і я підтримую цю думку. Хочу порушити питання про приведення в порядок і наявність (sic!) його бібліотеки на З'їзді, тим більше що у нього залишилися різноманітні давні рукописи та ікони з різних місцевостей, які потрібно врятувати”⁹⁴. Однак, як відмічав уже С. Побожій, “до нашого часу не збереглися ні власний архів, ні бібліотека вченого”⁹⁵. Таким чином, матеріали третього випуску збірки “Софія Київська: Візантія. Русь. Україна”, значну частину яких складають до цього часу неопубліковані архівні матеріали, частково покликані вирішити поставлене понад сто років тому завдання. Тим більше, що, як відмічав М. Сумцов, Є. Редін любив листування: “Він писав великі листи своїм друзям, в яких щиро розкривав своє любляче серце, свої широкі розумові інтереси, і тому його листи дають багатий біографічний матеріал”⁹⁶.

Закінчити ж вступний нарис хочеться словами Д. Айналова, сказаними про Є. Редіна: “Бувають люди, які, здавалось би, не мали так скоро померати, мали б залишатись у людському середовищі якнайдовше для того, щоби вносити в нього іскру даної людям людяності та душевної м'якості. Без них відчувається пустота життя і її зима”⁹⁷.

⁹¹ Філіппенко Р.І., Куделко С.М. Вказ. праця, с. 45.

⁹² Там само, с. 46.

⁹³ Цит. за: *Иодко О.В.* Указ. соч., с. 342. Так само наголошував О. Білецький, що справою його найближчих друзів є зібрати матеріал про вченого: *Белецкий А.* Указ. соч., с. 150.

⁹⁴ Цит. за: *Иодко О.В.* Указ. соч., с. 342.

⁹⁵ *Побожій С.* Історик мистецтва Єгор Редін..., с. 71; пор.: *Иодко О.В.* Указ. соч., с. 312.

⁹⁶ *Сумцов Н.* Человек золотого сердца..., с. 10; *Сумцов Н.* По поводу кончины проф. Е.К. Редина // СХИФО, т. XIX..., с. 19.

⁹⁷ *Айналов Д.* Памяти Е.К. Редина..., с. 6.